

КЛАСИЧНІ МОВИ У КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У МОВОЗНАВЧІЙ НАУЦІ

УДК 003.072-76+655.24

ВПЛИВ РУКОПИСНОЇ ТРАДИЦІЇ ГРЕЦЬКИХ СКРИПТОРІЇВ НА ФОРМУВАННЯ МІНУСКУЛЬНИХ ШРИФТІВ

Звонська Леся Леонідівна

д-р філол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується формування мінускульних грецьких шрифтів на основі різних рукописних шкіл і стилів письма грецьких скрипторіїв. Простежуються відмінності графіки залежно від каліграфічних шкіл у різних європейських скрипторіях від IX до XV ст.

Ключові слова: скрипторії, грецька палеографія, мінускул, стиль письма, грецький шрифт.

Традиція книжного письма як латинського, так і грецького, розвиток типів та стилів письма в різних європейських скрипторіях були предметом наукових палеографічних досліджень XIX-XXI ст. Зарубіжними вченими (вітчизняні та російською мовою праці відсутні) вивчалися історія рукописної справи [Hunger 1954; Schubart 1966; Thompson 1966], кодикологічні особливості рукописів в античності та Візантії [Gardthausen 1911; Hunger 1961], порівняльні характеристики грецьких рукописів, виконаних у Греції та Західній Європі [Agati 2009; Devreesse 1955], розвиток різних каліграфічних шкіл та стилів [Gamillscheg 1989] тощо. Дослідження впливу рукописної традиції на інкунабульні шрифти обмежуються, в основному, розглядом пізніх типів письма [Crisci 2011; Turner 1971], що, зрештою, логічно і закономірно, проте їх графіка багато в чому є еkleктичною, тоді як шрифти демонструють також тяглість до раніших традиційних каліграфічних шкіл, що ми спробуємо простежити в нашій роботі.

У Візантії відомими були скрипторії Студійського монастиря (IX-XI ст.), канцелярії візантійських імператорів (X-XII ст.) та монастиря Одігон (XIV ст.) в Константинополі, монастирів Афону і Містри, монастирів Св. Катерини на Синаї та Св. Іоана Богослова на о. Патмос (у трьох останніх, в основному, переписувалася церковна література), та “приватні” скрипторії Арефи Кесарійського (кін. IX-X ст.) та Вісаріона Нікейського (XV ст.), де виготовлялися також копії творів античних авторів. У монастирських майстернях переписування книг продовжувалося і після винайдення книгодрукування, навіть до кінця XVIII ст. [Αζαλος 1971, 8].

Найбільш старовинний з датованих рукописів літературного мінускульного письма, це – Четвероевангеліє із зібрання Порфирія Успенського (вивезене ним у 1844 р. з монастиря Сави Освяченого). Манускрипт написаний в 835 р., ймовірно,

у відомому скрипторії Студійського монастиря в Константинополі; зберігається в Петербурзі (РНБ грец. 219, NA 461). Монастир преп. Феодора Студита (759-826) був одним з найважливіших центрів візантійського книгописання. Згідно зі Студійським уставом (до речі, прийнятим на Афоні, в Пд. Італії та на Русі) монахи займалися також читанням і переписуванням книг. Книгописання вважалося одним із духовних подвигів, переписувач отримував на це благословіння ігумена й лише тоді розпочинав важку і втомливу працю. За монастирським уставом у дні, вільні від справ, за покликком монаха-книгохранителя браття збиралися в монастирській бібліотеці й читали до вечора; далі знову за знаком “бібліотекаря” підходили і повертали книги [Harlfinger 1980, 64]. У монастирському скрипторії вироблялася своя каліграфічна школа, яскравими представниками якої були Миколай Сповідник (тип письма Миколая – вправний і легкий вертикальний округлий т.зв. “чистий” мінускул, практично без вкраплення унціалів) та Євстафій (тип письма Євстафія – продовгастий мінускул). Типом письма Миколая написане Порфирієвське четвероєвангеліє, тип письма Євстафія демонструє кодекс Metamorphosis 591 з Метеор. Особливістю студійського письма, в цілому, є своєрідне написання альфи з високо піднятим виступаючим гачком, крупної йоти, мілкої омікрон, кутастість та загостреність більшості літер.

Іншими константинопольськими майстернями книгописання з власними школами каліграфії були скрипторії патріарха Фотія (бл. 820-896) та Арефи Кесарійського (бл. 850-бл. 932). Ймовірно, із скрипторію патріарха Фотія, поціновувача античної літератури, походять рукописи т. зв. “філософської колекції” 850-880 рр. (в основному, твори Платона та неоплатоніків, напр., Паризький кодекс Платона Par. gr. 1807). Манускрипти написані округлим статичним мінускулом, із заокругленими потовщеннями на кінцях ліній, за формою яких цей тип письма в палеографічній літературі отримав ще назву *rebouletée*, або ранній *bouletée*. Арефою, єпископом Кесарійським, виконані відомими рукописи Евкліда (888 р., т. зв. *Codex Orvillanus* 301) та рукопис 24 діалогів Платона (896 р., т.зв. *Codex Clarkianus* 39); зберігаються в Бодліанській бібліотеці в Оксфорді.

На кін. IX – сер. X ст. припадає тип письма Афанасія, який ще, за однією з гіпотез походження з Калабрії, називається італо-грецьким типом. Мінускул типу Афанасія кутастий, практично квадратний, рукописи мають зооморфну орнаментацию. Зразками цього типу письма є агіографічний збірник із зібрань Національної бібліотеки Франції в Парижі (Par. Gr. 1470+1476, 890 р.), манускрипти Гомілій Григорія Богослова з Патмосу (Pat. 33), Парижу (Par. Gr. 510), Ватикану (Vat. Gr. 2084, X ст.).

IX ст. та 1-а половина X ст. стали золотим віком візантійської каліграфії. Розкішно ілюстровані рукописи IX – поч. X ст. вирізняються художньою майстерністю (об’ємність фігур, грамотна перспектива, різномасштабність фігур та архітектури в межах мініатюри, розробленість пейзажів тощо), наприклад: кодекс Григорія Назіанзіна (бл. 880 р., Національна бібліотека Франції, Grec. 510), Паризька псалтир (*Codex Parisinianus*, поч. X ст. Національна бібліотека Франції; MS Grec. 139).

З IX ст. дійшли до нас коштовні мінускульні кодекси, писані на пурпуровому пергаменті. Це т.зв. Кодекс імператриці Феодори (565, або ε 93) з текстом Нового Завіту, який зберігається в РНБ у С.-Петербурзі (Gr. 53) та унікальний писаний золотими чорнилами на пурпурному фоні (в техніці хрисографії) Codex Bezae Cantabrigiae 2, або Codex Aureus Anthimi (1143, або ε 1035). Бератинський кодекс на 420 листах містить текст чотирьох Євангелій, зберігається в Національному архіві Албанії в Тирані (No. 2), внесений до скарбів світової спадщини ЮНЕСКО.

У період бл. 910-950 рр. розвивається тип каліграфічного мінускульного письма, який ще В. Гардгаузенем був визначений як “діамантове” письмо (Diamantschrift), котрим виконано понад 200 збережених рукописів [Gardthausen 1911, 109]. Свого апогею діамантовий мінускул досяг за Костянтина Багоряногородного. Більшість манускриптів, написаних “діамантовим” письмом, містять книги Біблії чи патристичні твори, тому в палеографії воно ще називається Kirchenlehrerstil (*стиль учителів Церкви*). Цим типом письма виконані також деякі твори класичних авторів (Фуکیدід, Геродот, Елій Аристид). Кодикологічними характеристиками цього письма є переважно вертикальність написання літер, іноді з незначним нахилом праворуч, однакова висота і ширина літер (їх можна вписати в квадрат), укорочення вертикальних виносних ліній (що візуально розширює інтервал між рядками). На кінцях вертикальних і горизонтальних складових букв є елегантні заокруглення, петельки чи маленькі кульки (звідки друга назва письма – *écriture bouletée кульчасте письмо*). Один з найдавніших кодексів цього типу письма (т.зв. перший етап діамантового мінускула) датується 913/4 р. (зберігається в Афінійській національній бібліотеці, Athen. V. N. 2641), переписаний на замовлення патриція Самони, фаворита імператора Лева VI. Розквіт діамантового письма припадає на останню чверть X ст.

У другий період, з кінця X ст., упродовж XI ст. і до початку XII ст. у Константинополі спостерігається своєрідний ренесанс кращих традицій класичного мінускула. Розвивається тенденція вишуканого мілкового мінускула, так званого перлинноплетеного письма (Perlschrift, ή μαργαριτοπλεχτή γραφή), яке відзначалося симетричністю і максимальною заокругленістю літер, уникненням кутів і загострень, незначним використання окремих елементів унціального письма, вишуканим і вигадливим розміщення тексту на сторінці з великими відступами поміж літерами і якомога ширшими незаповненими текстом полями сторінки, також дуже зрідка використовуваними скороченнями.

У X-XI ст. спостерігається також зміна художнього стилю ілюмінованих рукописів (відхід від монументальних форм, урівноважене співвідношення тексту та ілюстрацій, поширення маргінальних мініатюр, певний символізм і графічність зображень), наприклад: сувій Ісуса Навина (сер. X ст., Рим, Ватиканська бібліотека, Palat. Grec. 431), “Християнська топографія” Косьми Индикоплова (кін. IX ст., Рим, Ватиканська бібліотека), Мінологій Василя II (бл. 986 р., Рим, Ватиканська бібліотека; Vat. gr. 1613). Особливою розкішшю відзначалися манускрипти імператорських скрипторіїв, як, наприклад, Гомілії Іоана Златоуста

(1078-1081 pp., Національна бібліотека Франції); Гомілії Григорія Назіанзіна (бл. 1100 р., Оксфорд, Бодліанська бібліотека), в той час, як для рукописів Студійського монастиря характерна певна вишукана “демократичність”: Псалтир Феодора, в якому на 208 листах розміщено 435 ілюстрацій (1066 р., Лондон, Британська бібліотека, Add MS 19352), Євангелія від Матвія (1050-75 pp., Флоренція, Лауренціанська бібліотека). Рукописом, який походить із знаменитих монастирів в Містрах на Пелопоннесі, є Псалтир Василя II (1017-1018 pp., Венеція, Бібліотека Марціана, Gr. Z17).

Центром грецького книгописання Італії X-поч. XII ст. став Гротта-Ферратський монастир, заснований св. Нілом Росанським (910-1104). За уставом монахи також займалися переписуванням книг, у монастирі виробилася власна школа каліграфії. Цей упродовж віків єдиний в Італії постійно діючий монастир візантійського обряду (згодом ордену василіан) був там центром грецької освіченості. Значний внесок у поповнення колекції рукописів належить кардиналу Вісаріону Нікейському (1403-1472), котрий вивіз значну кількість кодексів із захопленого турками Константинополя. Незважаючи на різні історичні перипетії і втрати книг, у бібліотеці монастиря зберігається 575 грецьких рукописів, три з яких належать перу самого Ніла.

У скрипторіях Південної Італії з X до XII ст. виробився свій тип грецького мінускула, який отримав назву *en as de rīque* *неначе туз пік*. Назва пов'язана з виглядом лігатури літер ε і ρ, яка формою нагадує картярський туз пік.

Грецькі ілюстровані кодекси XII ст., які споріднені рукопису Нового Завіту т.зв. Рокфеллер-МакКормік (Rockefeller-McCormick New Testament; бібліотека Чиказького університету, Ms. 965) та рукопису Карахісарської Євангелії, яка, ймовірно, була приданим Євдокії Палеолог у 1282 р. (РНБ в С.-Петербурзі, грец. 105), об'єднуються в чикаго-карахісарську групу, яка ще називається “сімейство 2400” (Greg. 2400). До цієї групи належать майже 100 рукописів, переважна більшість яких містять тексти Нового Завіту і Псалтирі та щедро прикрашені мініатюрами. Спільністю цих рукописів (які, за спірними думками науковців, походили з різних рукописних майстерень, як от імператорський скрипторій Михайла VIII Палеолога або Нікея після завоювання Константинополя хрестоносцями, або східна частина Візантійської імперії: Палестина, Кіпр, Родос) є тип лініювання, співвідношення розмірів листа та рамки для тексту, кількість рядків на сторінці та букв у рядку, колір чорнил, місце нумерації зошитів у правому верхньому кутку першого листа та, головне, стиль письма.

Цей тип письма отримав назву стиль “епсилон”, який з XII ст. починає побутувати в грецькому книгописанні. Дослідники вирізняють у ньому два підстили: «прямокутний епсилон» (напр., Add MS 26103, Add MS 11836) і «округлий епсилон» (напр., Add MS 37002, Add MS 17982). Серед відомих рукописів цього стилю варто назвати Новий Завіт із Псалтирем (Національна бібліотека в Палермо, Ms. Der. Museo) та Новий Завіт з Псалтирем з Лаври на Афоні (В 26). До стилю “епсилон” належить, але не входить до чикаго-карахісарської групи, рукопис

“Валаам і Йосафат” (кін. XI – поч. XII ст.), частини якого розкидані в різних колекціях (Columbia, Plimpton MS 9; Ioannina, Zosimaia School Library; Cambridge University Library, MS Add. 4491).

Одним із відомих творців рукописної книги XII ст. був Євстафій Солунський (бл. 1115-бл. 1195) – архієпископ Фессалонік, історик і письменник, автор знаменитого коментаря до Гомера (7 тт.). Тривалий час трудився писарем в патріаршій канцелярії.

Для рукописів Пд. Італії в XII ст. характерні свої стилі грецького письма. Абатство Св. Миколая в Казоле (регіон Отранто) в XI-XIII ст. стало центром книгописання в Апулії. При монастирі діяла школа та доступною була бібліотека для усіх бажаючих навчатися, утворився поетичний гурток; відомим поетом був один з настоятелів монастиря Миколай Гідрунтський (1155-1235). Книги монастирського скрипторію розпорошені по різних зібраннях Європи.

Іншим осередком мистецтва письма був заснований в XII ст. монастир Санта Марія дель Патіре в Росано, одному з головних центрів візантійської Калабрії. Стиль письма монастирського скрипторію XI-XII ст. отримав назву росанського.

Іншою відомою майстернею рукописної справи в Італії був монастир візантійського обряду Сантіссімо-Сальваторе в Мессині (о. Сицилія). Монастир був заснований в XI ст. вихідцями з Росано та проіснував до 1908 р. В 1456 р. Сантіссімо-Сальваторе був переданий в керування уславленому ученому-гуманісту Вісаріону Нікейському, який організував при монастирі грецьку школу, професором якої з 1467 р. став Костянтин Ласкаріс (1434-1501). Завдяки їхнім зусиллям в Мессині була зібрана велика колекція дуже цінних грецьких рукописів. Волею історичної долі чимало з них опинилися в Іспанії. Одним із шедеврів південноіталійської школи книгописання є Мадридський рукопис Скіліци (Codex Matritensis gr. Vitr. 26-2). Цей рукопис на замовлення сицилійського короля Рожера II (1130-1154) був скопійований талановитим південноіталійським писарем у Константинополі з рукопису *Σύνοψις Ἱστοριῶν* Іоана Скіліци, придворного сановника й історика візантійського імператора Олексія I Комніна (імп. 1081-1118). Т.зв. Мадридський Скіліца на 234 пергаментних листах містить 577 високохудожніх мініатюр і є зразком історичної мініатюри.

З 1204 р. після захоплення хрестоносцями Константинополя, коли порушилася відпрацьована система книгописання, чимало книг переписувалися не професійними писарями, а вченими для власного використання. В цей час починають вироблятися власна манера письма й вирізнятися індивідуальні почерки. Проте розвиток шкіл каліграфії призупиняється, важко простежити певні стильові особливості, натомість письмо стає еkleктичним. Для мінускулу цього періоду характерна різниця в розмірі окремих літер: одні з них, як α , ϵ , ζ , θ , κ , ξ , \omicron , ν , ϕ , ω стають непропорційно великими в той час, як η , ι , ν , ρ незбалансовано маленькі. Окрім того, писарі часто відновлювали унціальне написання для літер Γ , Δ , Σ , H , Θ , N . Літери виступають у численних лігатурах настільки розмаїто, що для 24 літер алфавіту нараховується понад 200 їх форм у лігатурах. Якщо в перші століття

мінускульного письма наголоси і придиhi писалися чітко й окремо від літер, то зараз починають приєднуватися до букв, зливаючись у лігатури.

З 2-ї пол. XIII ст. до поч. XIV ст. (у добу правління Палеологів) у каліграфії розвинувся стиль “випучених очей” (Fettaugenmode). Свою назву цей тип письма отримав через різкий контраст поміж більшістю маленьких заокруглених мінускульних літер та надмірно великими кільцеподібними літерами α , o , υ , ω , β , σ . Порушує канон мінускульного письма й характерне для типу Fettaugenmode вписування маленьких літер у велетенські омікрон, іпсиліон чи омегу, які неначе поглинають їх. Його різновидом є стиль бета-гамма.

У 3-му періоді мінускульів, що носив назву “бомбіціновий”, тому що переважають рукописи на бомбіціні, оскільки полотняний папір в Візантії до самого падіння Константинополя не зміг отримати переваги, особливо широко використовувалися скорочення. В XIII та XIV ст. вчені часто самі (а не професійні писарі) переписували класичні твори для себе, з великою кількістю скорочень і лігатур на бомбіціні середньої якості. У цей період мінускули сильно змінюються, і при цьому не тільки самі літери, але й знаки скорочення, письмо стає сильно зв’язане, навіть наголоси часто “прив’язані” до літери, тобто пишуться за один прийом разом з літерою. Хоча каліграфічні традиції мінускульів колишніх часів певною мірою збереглися і в XIII-XIV ст. переважно в рукописах на пергаменті, а в рукописах на папері у вигляді швидше винятків, ніж правил.

На цей період припадає ренесанс мінускульної каліграфії та розквіт різних шкіл окремих скрипторіїв. Знаменитим тогочасним ученим філологом, математиком та астрономом був Максим Плануд (бл. 1255-бл. 1305) та його скрипторій в Константинополі. Після прийняття монашого сану в 1283 р. він став писарем імператорського скрипторію. Плануд першим розробив принципи текстологічної критики текстів, був автором численних перекладів латинських авторів (Овідія, Августина, Боеція та ін.) та коментарів до грецьких авторів.

Учнем Максима Плануда, який разом зі своїм учителем започаткував наукове вивчення античних і християнських текстів, був Дмитрій Трикліній (1280-1340). Він займався текстологічною критикою і коментуванням спірних місць у текстах античних авторів, зокрема Гесіода, Софокла, Аристофана, Піндара, Феокріта. Трикліній сформував Салонікську школу книгописання. Для письма Триклінія характерна чіткість та певна архаїзація графіки і повернення до зразків класичного раннього мінускула, зокрема відновлення кутастої форми придиhiв, окремого написання придиhiв і наголосів. На противагу тому, що в часи XII-XIV ст. вже типовими для письма стали не лише поєднання діакритиків, а й лігатури придиhiв з літерами та з різними абрєвіатурами, школа книгописання Триклінія відроджувала ясність і чіткість написання. Відомими учнями його школи і послідовниками стилю письма були переписувач античних текстів, комедіограф і астроном Іоанн Катрар та Марк Мусурос, відомий учений кола Альда Мануція.

Стиль письма Феодора Метохіта (1270-1332), письменника, астронома й архітектора та великого логофета при дворі Андроніка II (імп. 1282-1328) вплинув

на каліграфію імператорської канцелярії та скрипторію константинопольського монастиря Хора. Перу Метохіта належать «Υπομνηματισμοί καί σημειώσεις γυνωμικαί» з питань історії, філософії й освіти в античності та коментарі до творів Аристотеля і Птолемея.

Патріаршим писарем та учнем Метохіта був ритор та сакелларій храму Св. Софії в Константинополі Георгій Галісіот (бл. 1280-після 1346), який теж організував свою школу каліграфії.

У XIII-XIV ст. простежується подальша тенденція до архаїзації письма, що було характерним для рукописної діяльності оточення однієї з найосвіченіших жінок свого часу Феодори Раулени (бл. 1240-1300), племінниці імператора Михайла VIII Палеолога. На перетині XIII-XIV ст. на її замовлення було виготовлено низку чудових манускриптів, які отримали назву рукописи константинопольського скрипторію Феодори Раулени. Для них характерні архаїзація типу письма.

На цей же період припадає виготовлення книг у рукописній традиції школи скрипторію монастиря Одегон (Οδηγόν). Найкращі візантійські рукописи 3-ої чверті XIV ст. виготовлені в рукописній майстерні цього монастиря.

З кінця XIV ст. італійські гуманісти активно вивчали грецьку мову та переписували для себе твори античних авторів. Ученим греком, який першим познайомив Італію з античною грецькою культурою та уклав першу в Західній Європі граматику грецької мови, був Мануїл Хрисолар (бл. 1355-1415). Здібний оратор і педагог, він викладав грецьку мову в університетах Флоренції, Мілана, Падуї; багато знаменитих італійських гуманістів були його учнями. Хрисолар та його учні й послідовники переписували грецькі тексти, започаткувавши т.зв. гуманістичний тип письма.

Подальший розвиток цей тип письма отримав у XV-XVI ст. серед греко-італійських гуманістів в оточенні кардинала Вісаріона Нікейського, якого сучасники називали *Latinorum Graecissimus, Graecorum Latinissimus*. Серед них візантійські вчені Феодор Газис, Андрей Калліст, найкращий перекладач з грецької мови Георгій Трапезундський, каліграф зі своєю майстернею книгописання Михаїл Апостоліс.

Після підкорення Візантії чимало грецьких каліграфів переїхали до Італії, привізши з собою два основних стилі письма: книжкове гуманістичне письмо, каліграфія якого лягла в основу різних типографських шрифтів, та доволі консервативне літургійне письмо. З іншого боку, численні греки-учені писали у власній манері письма і продовжували традицію письма індивідуального стилю, зокрема Дмитрій Халкоконділ (1423-1511) професор різних італійських університетів, перший видавець “Іліади” та “Одіссеї” (1488, Флоренція), та його учень Ян Ласкаріс (1445-1535), який очолював бібліотеку Лауренціану у Флоренції, збагативши її 200 грецькими манускриптами, співробітничав з “Новою Академією” Альда Мануція.

З рукописною традицією безпосередньо пов’язані перші грецькі друкарські шрифти. Одним з перших за часом та, беззаперечно, найвідомішим і найавторитетнішим було видавництво у Венеції італійського гуманіста Альда Мануція (1449-1515). Створена ним “Нова Академія” об’єднувала тридцять відомих учених,

які займалися текстологічною критикою і підготовкою до друку кожного видання, тому видання Альда, т.зв. Альдіни відзначаються автентичністю текстів [Bernabe 1992, 16]. Альд Мануцій увів в обіг маленькі (кишенькові) видання *in octavo* та розробив перший зразок грецького шрифту. Він доручив художнику і граверу Франческо Гриффо (1450-1518) вирізьбити нахилений шрифт, відомий тепер як курсивний шрифт, або курсив. Окрім домінуючої графіки гуманістичного письма, у ньому видимі впливи рукописної школи злегка нахилоного типу Євстафія та рукописів “діамантовим мінускулом”. При створенні видань А.Мануція брав участь каліграф Мануїл Рузотас (1465-1500), редактором більшості текстів був один із значних філологів епохи Відродження Марк Музурос (1470-1517). На замовлення Мануція були створені також латинські шрифти, які впродовж століть використовувалися в книгодрукуванні: *Vembo*, *Poliphilus*, *Garamond*, *Palatino* й *Aldus*.

В Іспанії на замовлення кардинала Хіменеса де Сиснероса (1436-1517) у 1514-1517 рр. була видана “Комплутенська поліглотта” в 6 тт. *in folio* – оригінальний текст і основні переклади Біблії. Це видання стало вершиною досягнення в поліграфічній справі на початку ери книгодрукування. Типографський дизайн представляє велику складність і відображає на одній сторінці різні шрифти різних алфавітів. Прототиповими в організації простору сторінки можна вважати рукописи перлинноплетеним письмом з вигадливістю розміщення тексту, заголовків, схолій. Шрифти були створені гравером та придворним іспанським видавцем Арнольдом де Брокером (1460-1523). Англійський бібліограф і фахівець з дослідження інкунабул Роберт Проктор (1868-1903) на основі грецького шрифту “Поліглоти” створив шрифт *Otter Greek* для Оксфордських видань давньогрецьких авторів.

Грецькі вчені та каліграфи працювали не лише в Італії, група їх була прийнята на роботу в засновану відомим гуманістом Гійомом Бюде (1468-1540) (одним з найавторитетніших знавців давньогрецької мови епохи Відродження) бібліотеку французького короля Франциска I у Фонтенбло (котра заклала початок Національної бібліотеки Франції) та в заснований ним же в 1530 р. Колеж де Франс. Стиль письма одного з відомих грецьких філологів та каліграфів, Ангелуса Вергеціуса, який упродовж 1535-1566 рр. переписував книги та був здібним текстологом, послужив у якості моделі для французького грецького шрифту типу *Royal* та вплинув на форму грецького друкарського шрифту, що використовується і до сьогоднішнього дня. Він представляє собою нахилений тип письма пізньовізантійського мінускула, з непропорційністю літер, численними лігатурами та невеликою кількістю скорочень; в основі своєї сягає школи Студійського монастиря та архаїзаторського типу Триклінія. Типографські форми цього шрифту розробив гравер королівського монетного двору Ніколя Жансон (1420-1480). Французький видавець Клод Гарамон (бл. 1490-1561) застосував шрифти за графікою письма Ангелуса Вергеціуса для друку тексту Біблії видання Роберта Етьєна (т.зв. *textus receptus*) та низки творів давньогрецьких авторів. Упродовж століть у книгодрукуванні використовувалися шрифти типографії Гарамона, такі як *Garamond*, *Sabon*, *Granion* [за іменем Роберта Кражона (1513-1590), творця грецького кегля

нонпарелі (6 пт) та парагона (20 пт)]. Гійом Ле Бе (1523-1598) запропонував у друк компактний некурсивний грецький шрифт на кшталт більшості рукописних шрифтів, а Пьер Олтин (1510-1587) подав модифікацію маюскулів.

Таким чином, простежується універсальність та спадковість грецької книжково-поліграфічної культури, яка безперервно збагачується, розширюється та модифікується за рахунок нових технічних можливостей, але на міцному фундаменті кращих зразків традиційної рукописної каліграфії.

Звонская Л.Л., д-р филол. наук, проф.

Институт филологии КНУ имени Т. Г. Шевченко

Влияние рукописной традиции греческих скрипториев на формирование минускульных шрифтов

В статье исследуется формирование минускульных греческих шрифтов на основе разных рукописных школ и стилей письма греческих скрипториев. Прослеживаются различия графики в зависимости от каллиграфических школ в различных европейских скрипториях с IX по XV вв.

Ключевые слова: скрипторий, греческая палеография, минускул, стиль письма, греческий шрифт.

Zvonska L., Ph. D., full professor

Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kiev

Influence of Manuscript Tradition of Greek Scriptoriums on the Formation of Minuscule Fonts

The article examines the formation of Greek minuscule fonts on the base of various handwriting schools and writing styles of Greek scriptoriums. The distinctions of graphics are observed, which depend on the calligraphic schools in different European scriptoriums beginning from the IX-th to XV-th century.

Key words: scriptorium, Greek paleography, minuscule, writing style, Greek font.

Література:

1. *Agati M.L.* Il libro manoscritto da Oriente a Occidente. Per una codicologia comparata / M.L. Agati. – Rome, 2009.
2. *Αζαλος Β.* La terminologie du livre-manuscrit à l'époque byzantine / Β. Αζαλος. – Thessalonique 1971.
3. *Bernabe Pajares A.* Manual de crítica textual y edición de textos griegos, Ediciones Clásicas / A. Bernabe Pajares. – Madrid, 1992.
4. *Crisci A., Degni P.* (ed.) La scrittura greca dall'antichità all'epoca della stampa. Una introduzione / A. Crisci, P. Degni. – Rome, 2011.
5. *Devreesse R.* Les manuscrits grecs de l'Italie méridionale : histoire, classement, paléographie / R. Devreesse. – Vatican, 1955.
6. *Gamillscheg E., Harlfinger D., Eleuteri P.* Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600, t. I-III / E. Gamillscheg, D. Harlfinger, P. Eleuteri. – Vienne, 1981, 1989, 1997.
7. *Gardthausen V.* Das Buchwesen im Alterum und Byzantinischen Mittelalter / V. Gardthausen. – Leipzig, 1911.
8. *Harlfinger E.* Griechische Kodikologie und Textüberlieferung / E. Harlfinger. – Darmstadt, 1980.
9. *Hunger H.* et al. Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur / H. Hunger. – Zürich, 1961.
10. *Hunger H.* Studien zur griechischen Paäographie / H. Hunger. – Vienne, 1954.
11. *Schubart W.* Griechische Palaeographie / W. Schubart. – Munich, 1966.
12. *Thompson E. M.* A Handbook of Greek and Latin Palaeography / E. M. Thompson. – Chicago, 1966.
13. *Turner E. G.* Greek Manuscripts of the Ancient World / E. G. Turner. – Oxford, 1971.

Стаття надійшла до редакції 14. 11. 2015.